

Vi och de Andra. Om idrott, normer och förväntningar på idrottselever

Marie Larneby

Institutionen för idrottsvetenskap, Malmö universitet

Marie.larneby@mau.se

Inledning

Varför väljer ungdomar att gå på en idrottsprofilerad högstadieskola? Hur är det att vara idrottselev? Vilka normativa mönster är relaterade till idrott och genus i en idrottsprofil i skolan? Detta är frågor som lade grunden för ett treårigt forskningsprojekt om idrottsprofilerad utbildning på högstadiet, och som resulterade i doktorsavhandlingen *Vi och de Andra – om idrott, genus och normer på en idrottsprofilerad högstadieskola*.¹ Svaren på frågorna summeras och diskuteras i denna artikel, men innan det tar jag utgångspunkt i vad idrottsprofilerad utbildning är, varför det är relevant att studera, och hur jag genomförde forskningsprojektet.

Idrottsprofilerad utbildning – vad är det?

Idrottsprofilerad utbildning är ett utbildningskoncept som befinner sig i skärningspunkten mellan skola och idrott. Enkelt uttryckt är det ofta föreningsidrott under skolans regi, på olika nivåer. I Sverige är idrott ett populärt tillval för elever på högstadiet som erbjuds på många skolor. Tillvalet innebär några timmar mer fysisk aktivitet – ofta inom en specifik idrott – i veckan, förutom idrott och hälsa-undervisningen.² På gymnasienivå kan elever som vill satsa på sin idrottsutövning söka till Riksidrottsgymnasium (RIG) eller Nationellt godkänd idrottsutbildning (NIU) som har nära samarbete med specialidrottsförbund.³

Tidigare forskning om idrottsprofilerad utbildning i Sverige, Norge och Danmark visar att det är vanligt förekommande att idrott som tillval undervisas i ett samarbete med lokala idrottsföreningar under schemalagd skoltid. Det är även vanligt att eleverna väljer en specifik

¹ Larneby, 2020.

² Skolverket, 2019a; Skolverket, 2019b; Eliasson m.fl., 2012.

³ Riksidrottsförbundet, 2020.

idrott att undervisas inom.⁴ Elever som väljer idrott som tillval är ofta redan aktiva i en idrottsförening på fritiden. Många väljer idrott som tillval för att få idrotta mer, men även för att kombinera idrott och studier.⁵ I en svensk intervjustudie med skolledare och elever på högstadieskolor med fotbollsprofil, framkommer att det lätt kan bli en ”machokultur” om det är många killar som samlas i en undervisningsgrupp/idrottsklass.⁶ Samma tendenser framkommer i studier om danska och irländska idrottsskolor.⁷ Konsekvensen som dessa studier påvisar är att killar ofta utgår från förväntningar om maskulinitet och hur de bör bete sig, flera tjejer känner att de inte passar in i idrottsammanhanget eftersom de är just tjejer. Vidare visar studier att elevernas motivation till idrottsutövning kan minska på grund av ökad träningsmängd, samt att det kan leda till belastningsskador.⁸ I sammanhanget är det av betydelse att nämna en svensk studie om elitidrottsutövare som visar att idrott som tillval i grundskolan och på gymnasiet har haft betydelse för att möjliggöra en kombination av studier och idrott utan att behöva välja för eleverna.⁹ Att välja idrott, enligt tidigare forskning, pekar därmed på goda såväl som problematiska konsekvenser beroende på sammanhanget.

Varför studera idrottsprofilerad utbildning?

Trots att de första gymnasieungdomarna som ville kombinera idrott och utbildning erbjöds detta redan från tidigt 1970-tal, och med tanke utbildningskonceptets utveckling mot högstadiet och ökade popularitet de senaste två decennierna, har detta idrott- och utbildningsfenomen studerats i relativt liten utsträckning i Sverige.¹⁰ Det fanns inte mycket kunskap på vetenskapligt basis som visar hur vardagen på en idrottsprofilerad skola såg ut. Hur tycker elever att det är att gå på en idrottsprofilerad skola? Vad säger lärare och tränare som planerar och genomför idrottsundervisningen i de specifika idrotterna och i ämnet idrott och hälsa? Vilka normer råder på en sådan skola? Är det självklart att skolan ska vara en plats för barns och ungas utveckling av sin idrottsutövning?

⁴ Eliasson m.fl., 2012; Ferry, 2014; Hedberg, 2014; Kristiansen & Houlihan, 2017; Skrubbeltang, 2018a; Sisjord & Sørensen, 2018.

⁵ Fahlström m.fl., 2015; Ferry m.fl., 2013; Skrubbeltang, 2018a; Sisjord & Sørensen, 2018.

⁶ Eliasson m.fl., 2012.

⁷ McSharry, 2017; Skrubbeltang, 2018b

⁸ Ingrell, 2019; Sisjord & Sørensen, 2018; Skrubbeltang, 2018a; Söderström Malmberg, 2020.

⁹ Fahlström m.fl., 2015.

¹⁰ Bland annat Eliasson m.fl., 2012; Fahlström m.fl., 2015; Ferry, 2014; Ferry & Olofsson, 2009; Ingrell, 2019; Hedberg, 2014; Lund, 2010, 2014; Renström & Stenling, 2019; Uebel, 2006.

Kunskap och förståelse för svaren som rör dessa frågor är relaterade till skolans värdegrund och styrdokument (läroplan, kurs- och ämnesplaner), likväl som de är relaterade till Riksidrottsförbundets värdegrund som kommuniceras i idrottsrörelsen idéprogram *Idrotten vill*.¹¹ En ökad kunskap om vad som sker i vardagen och vilka normer som råder kan möjliggöra en utveckling av utbildningskonceptet idrottsprofilerad utbildning, inte bara för den skola som är ansvarig för undervisningen, utan även för de idrottsföreningar och tränare som är inbjudna i samarbete med skolor.

En studie om en idrottsprofilerad högstadieskola

Denna artikel är baserad på ett forskningsprojekt som har studerat den vardagliga idrottsrelaterade verksamheten på en idrottsprofilerad högstadieskola. Samtliga elever på skolan hade idrott som tillval. Eleverna hade sökt till skolan för att utöva en specifik idrott och de undervisades i denna idrott fyra gånger i veckan.¹² Under tre läsår följde jag en årskull på 78 elever. Jag intervjuade 29 av dem samt skolans rektor, två idrottslärare och fyra idrottstränare. Jag observerade elevernas idrottsrelaterade skolvardag och valde att närmre följa undervisningsgrupperna i tennis, innebandy, fotboll för tjejer, fotboll för killar, och även undervisningen i idrott och hälsa. Syftet med forskningsprojektet var att beskriva och problematisera normativa mönster relaterade till idrott och genus på en idrottsprofilerad högstadieskola samt att diskutera vilka konsekvenser normativa mönster får för elever på en idrottsprofilerad högstadieutbildning.

Vad menar jag då med *normativa mönster* och varför är det viktigt att studera? En norm är en uppsättning uttalade och outtalade regler för vad som är förväntat och/eller accepterat bland en grupp människor i ett samhälle.¹³ För mitt forskningsprojekt innebar det att få syn på, beskriva, förstå och problematisera uttalade och outtalade regler som fanns bland eleverna, men även mellan elever och lärare/tränare på skolan. Mer specifikt ville jag få syn på vilka förväntningar det fanns på eleverna från eleverna själva, på andra elever och elevers förväntningar på lärare och tränare, samt förväntningar som lärare och tränare hade på eleverna. I detta sammanhang var det just *förväntningarna* som finns i relation till normerna som var av betydelse att studera, för att veta hur eleverna verkade i enlighet med normer, hur

¹¹ Riksidrottsförbundet, 2015.

¹² Skolan erbjöd 10 att söka bland idrotter vid tillfället studien genomfördes.

¹³ Brennan m.fl., 2013.

de bidrog till att (re)producera normer, hur de påverkades av dem och om det förekom motstånd mot normer. Återkommande förväntningar och o/uttalade regler betraktade jag som ett normativt mönster. Återstående del av artikeln beskriver resultaten i forskningsprojektet.

”Ungarna är så mycket idrott!”

Rubriken för det här stycket är taget från ett citat av skolans rektor. Att ”ungarna är så mycket idrott” sades och uttrycktes även i olika former av lärare och tränare som jag mötte under de tre åren. Eleverna själv uttryckte att de hade en stark idrottsidentitet.¹⁴ Att elever som söker till en idrottsprofilerad skola är ”mycket idrott” är inte anmärkningsvärt i sig, tänker kanske många som läser detta, utan snarare självklart. Det är just vad som är en poäng med min studie och det perspektiv som jag studerade skolan utifrån: eftersom det tycktes vara förväntat att eleverna skulle ha en stark idrottsidentitet, är just detta relevant att studera närmre. Vad finns det som är taget för givet i detta förväntade? Varför är det så? Vem sätter den ”agendan” på en idrottsprofilerad skola? Det är även detta citat som binder samman de två större normativa mönster som jag har uppmärksammat: 1) idrottens centrala plats på skolan, och 2) hur kön och genus får och ges betydelse för idrottsutövningen på skolan. Dessa övergripande normativa mönster dominerade på skolan och påverkade i stor utsträckning elevers och personals förväntningar på sig själva och förväntningar på varandra. För denna artikel fokuserar jag på det första normativa mönstret, och hänvisar till avhandlingen för den som vill läsa om det andra normativa mönstret.¹⁵

Idrotten tar plats

Förutom att eleverna på den idrottsprofilerade skolan undervisades i ämnen som ingår i grundskolans årskurser 7–9, undervisades de fyra gånger i veckan á 90 minuter i *idrott som tillval*. En dag i veckan undervisades de därtill i ämnet idrott och hälsa. För att bli antagen bjöds ansökande elever in till uttagning i sin valda idrott på vårterminen i årskurs 6. Så här berättade rektor om antagningsprocessen:

Det är en profilskola idrott. Så man söker på sin idrottsliga, ja... Förmåga...

Förutsättning... (...) Man söker in på sin idrott, i alla fall. Och då är där ju en

¹⁴ Jfr Trondman, 2011.

¹⁵ Larneby, 2020, kap. 7-8 .

uttagningsprocess, där man får visa upp sin idrottsliga nivå, och så blir den då bedömd i förhållande till andra som söker. Så vi försöker ju få dem som vi tror har bäst förutsättningar för konceptet skola och idrott.¹⁶

Skolan samarbetade med etablerade lokala idrottsföreningar, flera av dem har utövare och lag på elitnivå. Syftet med skolans idrottsprofil var att elever skulle kunna kombinera sin idrottsutövning på fritiden med studier så att varken idrott eller skola blev lidande. Med undervisning i idrott eller ämnet idrott och hälsa varje dag, fick idrotten en central plats. Mer specifikt var det tävlingsidrott med fokus på prestation, jämförelse, konkurrens och tävling som eleverna var vana vid från fritidens utövning som var framträdande – dock utan tävling mellan skolor eller någon formell konkurrens om positioner i en grupp mellan elever.

Enligt rektor hade skolan under ett decennium utvecklats till att ha ett ”elit-tänk” på den idrottsliga nivån och den idrottsliga utvecklingen, samtidigt som det inte var något krav att eleverna skulle satsa mot en elitnivå. Däremot förväntades en generellt hög nivå, både i ambition för studier och i idrottsutövningen. Parallellt med detta menade rektor att ”studierna är faktiskt viktigare för mig. Om de blir stjärnor i sin idrott eller inte, det är inte så viktigt”.¹⁷ Detta påstående kan uppfattas som paradoxalt i relation till hur antagningsprocess, kravnivå och antal undervisningstillfällen av den specifika idrotten per veckan. Tanken var emellertid att det var eleverna själva, som när de väl hade blivit antagna till skolan, skulle styra vilken nivå de ville att deras idrottsliga mål skulle vara på. Nivån på undervisningen styrde och ansvarade tränarna från de samarbetande idrottsföreningarna för och det formella målet med skolans idrottsprofil var att alla elever skulle bli behöriga för gymnasiestudier.

Att vara idrottselev

När jag frågade eleverna om varför de sökte till Toppskolan, svarade de att det var på grund av att få idrotta på skoltid, att det var ett kul upplägg, och att idrott var en viktig del av deras liv. Flera av dem svarade att det även var en del av en medveten satsning på sin idrott med argumentet att mer träning utvecklar, samt att flera hade möjlighet att strukturera sin tid bättre genom att kunna fokusera på idrottsutövning även i skolan.¹⁸ Överlag var eleverna positiva till idrottsprofilen. De rörde sig i en miljö där likasinnade kamrater fanns som förstod varför

¹⁶ Intervju, rektor.

¹⁷ Intervju, rektor.

¹⁸ Jfr Skrubbeltrang, 2018a; Jfr Sisjord & Sörensen, 2018.

träning kunde prioriteras före att ”hänga” med kompisar utanför idrotten. De flesta av eleverna som jag intervjuade och observerade under de tre läsåren gav uttryck för att bära med sig logiker, värderingar och normer som hörde till en socialisering baserad på en prestations- och tävlingslogik. Detta var de vana vid, de uppskattade och tyckte det var kul att prestera, kämpa och tävla. På skolan utövade de mer av den idrott som de ville utöva och strävade mot att ständigt bli bättre.¹⁹

Gränsen mellan skola och föreningsidrott

Eleverna tränade och tävlade i sina idrottsföreningar på fritiden och för flera av dem suddades gränsen mellan skolans idrottsundervisning och idrottsföreningens träningspass mer eller mindre ut. Det mest talande exemplet var fotboll för killar. 20 av de 22 fotbollsskillarna som var antagna till skolan, i den årskull jag studerade, spelade även tillsammans i den elitfotbollsförening som ansvarade för skolans fotbollsundervisning. Så här berättade en av dem när jag frågade om varför han valde skolan:

Jag tycker väl fotboll är roligt, att man fick göra det varje dag så... Och det ger en bra utveckling. Och sen tror jag att det... Man måste nästan gå på den här skolan för att spela i fotbollsföreningens lag, nästan.²⁰

Även om fotbollsundervisningen på skolan skulle ha fokus på individuell utveckling och inte ha en koppling till vad som skedde i fotbollslaget på fritiden, upplevde spelarna att konkurrensen om positioner i laget pågick oavsett om de var i skolan på dagen, eller på kvällen i föreningen. Killarna hade samma omklädningsrum, spelade på samma fotbollsplaner, hade likadana träningskläder och samma tränare på skoltid som på fritiden. Att de hade svårt att skilja på fotboll som skolundervisning och som föreningsidrott är ett viktigt resultat för den här studien. Några av fotbollsskillarna ansåg att närheten mellan skolan och föreningen var bra för deras utveckling. Andra hade en motsatt uppfattning, då konkurrensen medförde att det även i skolan var ett ständigt fokus på vad de andra i gruppen gjorde och hur det gick för dem, istället för att ha fokus på det egna lärandet och utvecklingen som fotbollsspelare. En kontrast till denna undervisningsgrupp var fotbollstjejerna. De hade en mer blandad undervisningsgrupp på skolan. Spelarna kom inte enbart främst från den ansvariga fotbollsföreningen, utan från flera olika föreningar. De berättade att de inte kände konkurrens

¹⁹ Jfr Thedin Jakobsson, 2015, om varför barn och ungdomar stannar kvar i idrotten.

²⁰ Intervju, 4 fotbollsskillar, årskurs 9.

som hade med fotbollsutövningen på fritiden att göra, utan kände att skolans fotbollsundervisning gav möjlighet att utvecklas på sina svagheter i lugn och ro samtidigt som de älskade kampmomenten när undervisningen hade inslag av småmatcher.

Det förväntade och vad som utspelade sig i verkligheten

Parallellt med att eleverna själva bar en förväntan om att idrott på skoltid var kul men även en grund för utveckling, fanns det en förväntan från lärare och tränare att eleverna *skulle* tycka att det var kul, att de *skulle* vilja utvecklas, att de *skulle* ha en hög ambition och motivation. En tolkning av dessa ”ska” som eleverna förväntades tycka och göra, är att de är en konkretisering av en norm som eleverna förväntades leva upp till. ”Eleverna har ju själva valt att vara här”, var ett argument som återkom från personal under de tre år jag studerade skolan.

Tolkningen av förväntningar, både från elever såväl som från personal, är att det tycktes finnas ett förgivettagande att idrott var centralt i elevernas liv. När det framkom exempel på elever där detta inte var lika självklart längre, förekom det att eleverna själva personal uppfattade det som ett avbräck mot det förväntade. Det är av betydelse att tillägga att det samtidigt framkom av elever, tränare och lärare att de var medvetna om att mycket händer i ungdomars liv i den här åldern. Intressen förändras, skolarbete tar större plats, motivation för idrott kan gå upp och ner av olika anledningar. Samma elever, tränare och lärare kunde alltså ha en förväntan om vad eleverna *skulle* och *hur* de skulle detta, samtidigt som de visste att förväntningarna var ett ideal snarare än den verklighet som utspelade sig i deras vardagliga verksamhet.

Det skedde därmed ofta kollisioner mellan det förväntade och det som skedde i praktiken, framförallt över tid från årskurs 7 till årskurs 9. I dessa kollisioner synliggjordes vilka normer som rådde på skolan, vad som förväntades och när dessa normer inte levdes upp till. Det förväntade syntes först när det oväntade inträffade. De elever som inte levde upp till normerna blev en kontrast mot det förväntade, det blev en ”Vi och de Andra”-relation. ”Vi” utgjordes av elever som medvetet eller omedvetet levde upp till eller strävade mot normen, och ”de Andra” utgjordes av elever som medvetet eller omedvetet avvek från det förväntade.

Att bli skadad var en oavsiktlig orsak till att i viss mån avvika från normen och det förväntade, men mest stigmatiserande (för eleven själv) var om motivationen till sin

idrottsutövning minskade. Då stämde inte det med attityden till att vilja gå på skolan. På frågan om varför motivationen minskade, svarade några innebandyelever på följande sätt:

A: När man spelar för mycket. Det blir ju för mycket för vissa.

B: Jag har ju gått här typ ett år och det blir bara tråkigare och tråkigare för mig...

C: Förra året tog jag en paus i en vecka. Jag tränade inte på kvällen heller. För det var... Jag var på väg att sluta.²¹

Anledningen till känslan av att inte höra till baserades på förväntningen om att tycka idrott var kul, att det var självklart att vilja satsa och att mycket träning var roligt. Några av tennistjejerna berättade att det var jobbigt att inte veta om de ville satsa på sin tennis eller inte:

Marie: Hur känns det att stå i det där vägskalet och inte riktigt ha bestämt sig?

F: Extremt jobbigt!

(...)

M: Ja... Och sen så, alla har ju typ olika förväntningar på en typ, att...

Marie: Vem är alla?

M: Typ föräldrarna, tränarna.²²

Den jobbiga känslan var inte relaterad till sina tennis- eller skolkamrater, utan till den förväntan tränaren i tennis (som de hade både i skolan och på fritiden) och sina föräldrar hade. När jag mötte dem, i slutet av årskurs 9, var det tillfälle att bestämma sig om de skulle påbörja en satsning. Även om detta inte tycktes skapa en känsla av andrafiering gentemot jämnåriga, skapade det en andrafiering i relation till det ideal och den norm som fanns på skolan och på fritiden. De här två tennistjejerna betonade att tennis fortfarande var kul och att de inte ångrade att de hade valt idrottsprofil på högstadiet, men deras resonemang visar att det fanns förväntan och normer som inte var självklara att leva upp till.

Förväntningar, normer och motstånd

I avsnitten ovan har jag presenterat huvudsakliga resultat som exempel på hur det normativa mönstret om idrottens centrala plats tar sig uttryck på den studerade skolan.

²¹ Intervju, 4 innebandykillar, årskurs 8.

²² Intervju, 2 tennistjejer, årskurs 9.

Förväntningar och normer på skolan och upplevdes oproblematiska och självklara för många, eftersom det fick dem att trivas och känna att de utvecklades. Detta är ett viktigt resultat. Idrottsprofilerad utbildning uppskattas av flera och tycks gynna deras idrottsutövning. Det är av lika stor betydelse att poängtera att flera elever (och i viss mån personal) gjorde motstånd mot dessa förväntningar och normer på olika sätt och i olika utsträckning. Denna kunskap är av betydelse för skolan och idrottsrörelsen att ha i åtanke i samarbetet av utformningen av idrottsprofilerad utbildning. Det kan inte tas för givet att det val en elev gör inför årskurs 7 är aktuellt under tre läsår, eftersom eleven påverkas av många faktorer, inte minst normer och förväntningar relaterade till idrott.

Referenslista

Eliasson, Inger; Ferry, Magnus & Olofsson Eva (2012). *Dörrarna öppnade för mera. En studie om idrottsprofilerad utbildning i grundskolan*. Riksidrottsförbundet. Umeå Universitet.

Fahlström, PG; Gerrevall, Per; Glemne, Mats & Linnér, Susanne (2015). *Vägarna till landslaget. Om svenska elitidrottarens idrottsval och specialisering*, FoU-rapport 2015:1, Riksidrottsförbundet.

Ferry, Magnus & Olofsson, Eva (2009). *Ämnet specialidrott i gymnasieskolan – en utvärdering av ämnet läsåret 2008/09*. FoU-rapport 2009:5. Riks-idrottsförbundet.

Ferry, Magnus; Meckbach, Jane & Larsson, Håkan (2013). School sport in Sweden: what is it and how did it come to be? *Sport in Society*, Vol. 16, No. 6, 805–818.

Ferry, Magnus (2014). *Idrottsprofilerad utbildning. I spåren av en avreglerad skola*. Göteborgs universitet: Göteborg.

Hedberg, Marie (2014). *Idrotten sätter agendan. En studie av Riksidrottsgymnasietränares handlande utifrån sitt dubbla uppdrag*. Kompendiet: Göteborg.

Ingrell, Joakim (2019). *What does it take to be successful here? A longitudinal study of achievement motivation in youth sport*. Diss. Holmbergs: Malmö.

Kristiansen, Elsa & Houlihan, Barrie (2017). Developing young athletes: The role of private sport schools in the Norwegian sport systems. *International Review for the Sociology of Sport*, Vol. 52, No. 4, 447–469.

Larneby, Marie (2020). *Vi och de Andra. Om idrott, genus och normer på en idrottsprofilerad högstadieskola*. Diss. Holmbergs: Malmö.

McSharry, Majella (2017). 'It's just because we're girls': How female students experience and negotiate masculinist school sport. *Irish educational studies*, Vol. 36, No. 3, 341–356.

Riksidrottsförbundet (2015). *Idrotten vill. Idrottsrörelsens idéprogram*. Riksidrottsförbundet:

Stockholm.

Riksidrottsförbundet (2020). *Elitidrott på gymnasiet – RIG och NIU*.

<https://www.rf.se/RFarbetarmed/Elitidrott/elitidrottspagymnasiet>. Tillgänglig 2020-02-13.

Sisjord, Mari Kristin & Sørensen, Marit (2018). 'I would not be satisfied if I had not given it a try': the expectations and experiences of students in a high school skiing program, *European Journal for Sport and Society*, Vol. 15, No. 2, s.118–133.

Skolverket (2019a). *Anordna elevens val*. <https://www.skolverket.se/skolutveckling/anordna-och-administrera-utbildning/anordna-utbildning-pagrundskoleniva/anordna-elevens-val>. Tillgänglig 2019-01-15.

Skolverket (2019b). *Anordna lokalt tillval i grundskolan, specialskolan, sameskolan och grundsärskolan*. <https://www.skolverket.se/skolutveckling/an-ordna-och-administrera-utbildning/anordna-utbildning-pa-grundskoleniva/anordna-lokalt-tillval-i-grundskolan-specialskolan-sameskolan-ochgrundsarskolan>. Tillgänglig 2019-01-15.

Skrubbeltrang, Lotte (2018a). *Reproduction and opportunity in talent development. A sports sociological study of Danish sport classes*. Dissertation. Aalborg University Press: Aalborg.

Skrubbeltrang, Lotte (2018b). Marginalized gender, marginalized sports – an ethnographic study of SportsClass students' future aspirations in elite sports. *Sport in society*, DOI: 10.1080/17430437.2018.1545760.

Söderström Malmberg, Julia (2020). *Pain and health in adolescents and young adults – pieces of a puzzle*. Diss. Halmstad högskola.

Thedin Jakobsson, Britta (2015). *Vilka stannar kvar och varför? En studie om ungas föreningsidrottande under uppväxtåren*. Gymnastik- och idrottshögskolan GIH: Stockholm.

Trondman, Mats (2011). *Ett idrottspolitiskt dilemma – unga, föreningsidrotten och delaktigheten*. Centrum för idrottsforskning, 2011:3. Holmbergs: Malmö.

